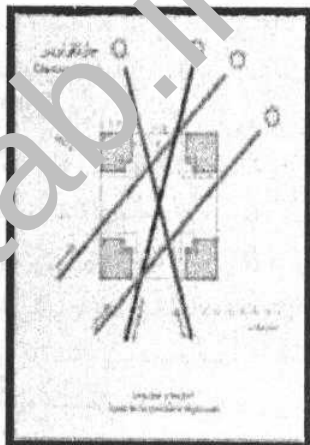
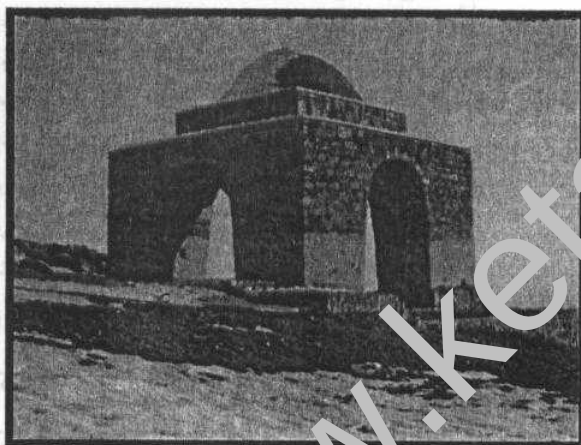

مقدمه‌ای در نام‌گذاری ماه‌های ایران (و تقویم‌های محلی)

چارتاقی نیاسر - کاشان

محمد ولی تکاسی

سال ۱۳۹۵

سرشناسه

تکاسی، محمدولی، ۱۳۴۵ -

عنوان و نام پدیدآور

مقدمه‌ای در نام‌گذاری ماه‌های ایران (و گاه‌شمارهای محلی) / محمدولی تکاسی؛

ویراستار علمی سیدمهدی سجادی.

مشخصات نشر

کرمان: خدمات فرهنگی کرمان، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری

۱۸۰ ص.

شابک

۹۷۸-۶۰۰-۲۸۵-۱۶۲-۸

وضعیت فهرست نویسی

فیفا

یادداشت

کتابنامه.

موضوع

ماه‌های شمسی

موضوع

Solar months

موضوع

گاهنامه ایرانی

موضوع

Calendar, Iranian

موضوع

گاه‌شماری ایرانی -- تاریخ

موضوع

Chronology, Iranian -- History

شناسه افزوده

سجادی، سیدمهدی، ۱۳۴۵ - ویراستار

رده بندی کنگره

۱۳۹۵۳۴۴۴ / ۸م۷

رده بندی دیویی

۳۱۸۲۹

شماره کتابشناسی ملی

۴۴۶۶۶

انتشارات خدمات فرهنگی کرمان

کرمان: خیابان شریعتی، طبقه فوقانی کتابفروشی فرهنگ

تلفن: ۰۳۴-۳۲۲۲۴۲۳۱ - ۰۳۴ دورنگار: ۰۸-۳۲۲۱۶۰۰

مقدمه‌ای در نام‌گذاری ماه‌های ایران (و تقویم‌های محلی)

مؤلف: محمدولی تکاسی

ویراستار علمی: سید مهدی سجادی

ویراستار ادبی: جلیل غدیری

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول ۹۵

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۸۵-۱۶۲-۸

آدرس: کرمان - جاده تهران - خیابان شهید صدوقی - جنب پارک جنگلی شهید باهنر - مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان کرمان /

MWTOKASI@YAHOO.COM

تلفن ۰۳۴۳۲۱۱۲۳۹۱-۳ و ۰۳۴۶۳۴۸۶۸۰

حق چاپ محفوظ است.

پیشگفتار

تقویم هر کشور یا منطقه، نمایانگر زنده نگهداشتن شادکامی‌ها و تلخ کامی‌ها، جشن‌های سنتی و اعیاد مذهبی بوده و برگه‌ای از خاطرات گذشته جهت یادآوری جریان تاریخی یک مملکت می‌باشد. تقویم، عبارت است از مجموعه قواعد و اصولی که برای تعیین سال عرفی و مطابقت آن با سال حقیقی به کار می‌رود. از دوران گذشته تاکنون ملل متمدن در هر گوشه‌ای از جهان از نوعی تقویم استفاده می‌کرده‌اند که مشهورترین آنها عبارت است از: تقویم اسکندری، تقویم بابلی (بخت النصری)، تقویم ترکان (دوازده حیوانی)، تقویم روم قدیم (میلادی)، تقویم فرس قدیم (هخامنشی، اشکانی، ساسانی)، تقویم قطبی (مصری)، تقویم هجری (هجری قمری و هجری شمسی)، تقویم گرجی، تقویم هندی، تقویم یونانی (المپیک) و تقویم یهود. بی شک حفظ نام‌ها و اسامی ملی، به همراه با معانی آنها بر عهده تک تک عزیزان و هموطنانی است که با پاسداشت و رعایت امانت می‌توانند آنها را نزد آیندگان و برای نسل جوان به ودیعه بگذارند. از این رو می‌توان تقویم را مایه عزت و مباهات یک ملت نیز دانست. بدیهی است افراد علاقمند به تاریخ کشور جهت ارزیابی فرهنگ، آداب و رسوم، اعیاد و جشن‌های ملی و مذهبی و غیره نباید فقط به یک منبع اکتفاء کنند و از جستجو در منابع مختلف تاریخی و علمی مورخان و نویسندگان برجسته کشور عزیزمان ایران را هم‌نین سفرنامه‌نویسان و تاریخ‌نگاران خارجی غافل بمانند. مطالب حاضر برگه‌ای از خاطرات گذشته این مرز و بوم تا راهنمای پژوهندگان تاریخ گذشته و معاصر باشد. تا دیروز، دلوایی، امندان این مرز و بوم این بود که فرهنگ بومی و مرور خاطرات گذشته مردم، زمان دقیق جشن‌ها و آیین‌های سنتی رو به نابودی است. امروز باید نگران ساخت و سازهای غیرمجاز در این عرصه باشیم. همچنان که چندین سال پیش، مسجد زیبای آدینه در جواهرده رامسر با معماری باشکوه و بازه چوبی محکم، ویران شد (به روایتی در اثر صاعقه!!) و لی با یک نقشه ساده، بنایی دیگر جایگزین آن گردید که هیچ اثر و نشانه‌ای از گذشته گهربار آن ندارد.

لازم به ذکر است در نگارش متن سعی شده است نام منبع اصلی آورده شود. اقامه عیسی خاتمی و کلیه کسانی که من را یاری فرمودند و همچنین افرادی که با نظرات و پیشنهادات سازنده خود اینجانب را بهره‌مند ساختند، کمال تشکر و سپاس را دارم.

محمد ولی تکاسی

فروردین ماه ۱۳۹۵ هجری شمسی

اول ماه ۱۵۸۸ تبری و دیلمی (گیلانی=گالش شمار)

نوروز ۳۷۵۲ دینی زرتشتیان

فهرست مندرجات

عنوان	شماره صفحه
مقدمه	۹
تاریخ	۱۰
اصطلاح فلسفه تاریخ	۱۳
تاریخ یزدگردی	۱۴
تعریف ماه	۱۴
مُحاق	۱۵
ماه شب بهارده	۱۷
ماه در ایران باستان	۱۸
سال	۱۹
سال جلالی	۱۹
تلفظ سال با لهجه های مختلف ایرانی	۲۱
تقسیم سال	۲۵
سال عرفی قدیم ایرانی	۳۰
سال بهیزکی (سال مکبوس)	۳۱
بروز تغییرات در حساب سال و ماه ایرانی	۳۱
تقویم=سال نما=زیج=زیگ=گاه شمار	۳۴
گاه شماری	۳۷
سیستم های تقویم	۳۸
روز	۳۹
نام ترتیبی روزها	۳۹
نام ترتیبی شبها	۴۰
هفته	۴۳
فهرست تقویم ها در ادیان و فرهنگ های گوناگون	۴۳
انواع تقویم در ایران	۴۵

۴۶	تقویم یزد گردی باستانی
۴۶	تقویم هخامنشی
۶۵	زمان دقیق برگزاری جشن های باستان
۶۶	بهار
۶۷	تابستان
۶۸	پاییز
۷۰	زمستان
۷۱	نوروز
۷۳	نوروز خدلی
۷۴	پیدایش و وجه تسمیه نوروز
۷۶	آداب جشن نوروز
۷۹	نوروز در عصر خلفاء
۸۴	جشن نوروز = عید نوروز = جشن فروردین = جشن بهار یا بهار جشن
۸۵	معنی اسامی ماه های تقویم در ایین زرتشتی و هجری شمسی
۱۳۲	اسامی ماه ها در تقویم طبری (تبری)
۱۳۶	اسامی ماه ها در گاه شمار دیلمی (گیلانی)
۱۴۰	اسامی ماه ها در گاه شمار تالقانی (طالقانی)
۱۴۰	وجه تسمیه ماه ها در تقویم دیلمی و تبری
۱۵۷	اسامی و معانی ماه ها در گاه شماری سنگسری
۱۶۱	نتیجه گیری
۱۶۳	منابع مورد استفاده

مقدمه

نام ایران در لغت به معنی سرزمین آریاییان است و مدت‌ها پیش از اسلام نیز نام بومی آن ایران، اران، یا ایرانشهر بود. البته از ۶۰۰ سال پیش از میلاد تا ۱۳۱۴ هجری شمسی (۱۹۳۵م) در عرصه جهانی با نام «پرشیا»^۱ شناخته می‌شد. همچنین بنا بر بعضی اقوال، مازندران مجموعه چهار کلمه است: ماز = دیو، انا = خدا، در و ان. یعنی سرزمین دیو پرستان. کلمه انا را میتوان در دو کلمه آناهیتا و وارنا نیز مشاهده نمود. که ولی پسرانای خدای خورشید و دومی به معنی دروغ پرست است. با کمک وسایل دقیق سنجش زمان توسط افراد با ذوق نظیر حافظ اصفهانی (سده نهم هجری) و رمزر هندس عصر ساسانی که هارون الرشید آن را به شارلمانی پادشاه وقت فرانسه هدیه داد و با ساخت انواع ساعت های آبی (پنگان) و مکانیکی، شنی و غیره، چارتافه های نایب، سنگ نصفه روز کاشان، کعبه زرتشت (کنار آرامگاه کوروش)، رصد خانه، باور زیگورات چغار زنبیل شوش و صدها اختراعات دیگر به جای مانده از دوران گذشته می‌توان ایرانیان را از اولین کسانی دانست که تحقیقات زیادی در زمینه زمان سنجی و تقویم های محلی انجام داده اند. نقش گل های دایره ای شکل با دوازده و شش گلبزرگ در تخت جمشید می‌تواند نشانه ای از مهر باشد. چرا که در پیرامون ستاره قطبی دوازده صورت فلکی تشکیل دهنده برج های دوازده گانه و نیز هشت صورت فلکی پیرا قطبی در گردشی همیشگی اند. در ایران باستان روزها به شکل امروزی معنایی نداشتند و هر سال به چهار فصل و هر فصل به دو نیم فصل تقسیم می‌شد و زمان آنها توسط یک نفر مطلع به اطلاع مردم رسانده می‌شد. شروع هر فصل و هر نیم فصل زمان برگزاری جشن و سرور بود. بعدها زرتشتیان روزها را نیز نامگذاری کردند. هر روزی که به نام یکی از خدایان می‌شد (روزهای اول (اورمزد)،

هشتم (دی به آذر) ، پانزدهم (دی به مهر) و بیست و سوم هر ماه (دی به دین و بعبارتی روز آدینه)) آن روز را روز تعطیل و جشن اعلام می نمودند. در بین کشاورزان ، سنجش زمان به گونه شمارش روزهای فصل مثلاً بیستم بهار ، چهلیم بهار ، نیمه بهار ، بیست روز به تابستان مانده و یا قبل آسَدِ تابستان (ماه قبل از برج آسَد یعنی مرداد ماه) بسیار رایج تر از سنجش زمان بر اساس شماره روز و ماه است که ابوریحان بیرونی از آن به "اجفار" یاد می نماید (۱۱ و ۱۲). این امر نشان از کاربرد اسامی ماه های عربی همچون آسَد، حوت و غیره نیز در ایران دارد (احتمالاً در دوره صفویه و قاجار بیشتر شده است). دانستن این مطالب می تواند راهنمای نسبی جریان اندیشمند کنونی جهت بهره وری بیشتر از فرصت های طلایی عمر خود ، یادگیری تجربیات گذشتگان این مرز و بوم و اصول اولیه تنظیم زمان بر اساس گردش زمین و ماه (احتیاط ترین گاه شماری) و سایر اجزاء منظومه شمسی به گرد خورشید نیز باشد.

تاریخ

تاریخ ، پژوهش در رخدادها و کارهای آدمی در گذشته است. هرچند غالباً این رشته مطالعاتی را در زیرگروهی از علوم انسانی یا علوم اجتماعی قرار داده اند با این حال می توان آن را به عنوان پلی بین این دو شاخه تلقی کرد. زیرا روش های مطالعاتی مختلف آن از هر دو شاخه وام گرفته شده اند. تاریخ به عنوان یک رشته مطالعاتی دارای شاخه ها و گرایش های جانبی زیادی است که از آن میان می توان به تاریخ شماری ، تاریخ نگاری ، تبارشناسی ، خط نگاری تاریخی (کتابت شناسی) و cliometrics اشاره کرد. مورخین از گذشته کوشیده اند تا پرسش های تاریخی را با پژوهش در اسناد نوشتاری پاسخ گویند. با این حال پژوهش های تاریخی تنها به این منابع محدود نمی شوند. به طور کلی منابعی دانش تاریخی را می توان به

سه دسته تقسیم کرد: نوشته‌ها، گفته‌ها، بقایای مادی. تاریخ‌نگاران برای کار خود از هر سه استفاده می‌کنند. مورخان غالباً به اهمیت نوشته‌های تاریخی اشاره می‌کنند. این تأکید باعث ایجاد اصطلاح پیش از تاریخ شده که به دورانی که هنوز خط ساخته نشده بود اشاره دارد. تقسیم تاریخ به شکل "پیش از تاریخ و پس از تاریخ" بستگی زیادی به موضوع مورد مطالعه دارد زیرا خط در هر جای دنیا در زمان خاصی پدید آمده است.

تاریخ، مدت معین است که از آغاز سالی شروع می‌گردد که در آن سال پیغمبری مبعوث شده، پادشاه برگر قیام کرده، امتی با طوفان و زلزله هلاک گشته، در مملکتی خسوف شده یا بلاء و قحطی شدیدی اتفاق افتاده، یا انتقال دولتی و تبدیل ملتی و یا حادثه عظمی از آیات سماوی و علامات مشهور عرضی که جز در زمانهای دراز حاصل نمی‌شود، روی داده است. به یاری تاریخ اوقات محدود و معین شناخته می‌شوند و در همه ممالک دینی و دنیوی از تاریخ، گریزی نیست (ص ۱۹). قدیمی‌ترین و مشهورترین اموری که ما از تاریخ قرار گرفته‌اند، زمان پیدایش بشر است که در بین اهل کتاب، مسلمانان، یهودیان، نصاری، سلوکی (اسکندری) و غیره اختلاف زیادی وجود دارد. ارنان و مجوس عمر جهان را بنا بر بروج دوازده گانه (دایره البروج) دوازده هزار سال دانسته‌اند و زردشت مؤسس دین ایرانیان چنین پنداشته که پیدایش عالم تا زمان ظهور او سه هزار سال است که مکبوس به چهار یک است چون طول یک سال خورشیدی ۳۶۵ روز و ربع روز می‌باشد. و زمان اسکندر ۲۵۸ سال بعد از ظهور زردشت است (۳۲۵۸ سال بعد از تاریخ بشر) ولی زمان کیومرث نخستین پادشاه ایرانیان (پیشدادی) تا زمان اسکندر ۳۳۵۴ سال خواهد شد.

توجه به گذشته انسان به طور طبیعی باعث تقسیم زمان به تگه‌های قابل اداره شده است. راه‌های زیادی برای تقسیم گذشته وجود دارند که از این میان می‌توان

به تقسیم‌های تاریخ‌شماری، فرهنگی و موضوعی اشاره کرد. این سه گونه تقسیم‌بندی انحصاری نیستند و غالباً می‌توان موارد تداخل را بین آنها مشاهده کرد. تمرکز روی مکان، زمان یا موضوعی خاص بین مورخان امری عادی است و باعث تخصص‌گرایی در تاریخ‌نگاری می‌شود. تاریخ برای دیگران، به شکل اصطلاحی کلی به معنای مطالعه هر چیز در باره انسان‌های پیشین در آمده‌است اما به تازگی حتی این محدوده هم توسط رشته‌هایی چون تاریخ بزرگ به چالش کشیده می‌شود. روزگاران گذشته تاریخ را با هدف‌های عملی یا نظری می‌خواندند اما امروز آن را جهت کنجکاوی فکری هم مطالعه می‌کنند.

تاریخ: (ع مص، ا) تاریخ. تورخ، نوشتن کتاب را. (منتهی الارب). وقت چیزی پدید کردن. و در اصطلاح، تعیین کردن مدتی را از ابتدای امر عظیم و قدیم مشهور تا ظهور امر ثانی که عقب او است تا که در آینده شود بزمانه آینده و دیگر مدت ظهور این امر ثانی بلحاظ نسبت بعد مدت امر قدیم مشهور اول... (غیاث اللغات^۱) (آندراج^۲).

^۱- غیاث اللغات، یکی از فرهنگ‌های فارسی که تالیف آن توسط محمد غلام‌الله بن جلال‌الدین رامپوری انجام شده و در سال ۱۲۴۲ هجری قمری به پایان رسیده‌است.

^۲- فرهنگ آندراج، یکی از فرهنگ‌های زبان فارسی نوشته‌شده در سده نوزدهم میلادی و از کامل‌ترین و منظم‌ترین فرهنگ‌های زبان فارسی عصر خود است. این فرهنگ را محمد پادشاه متخلص به «شاد» فرزند غلام محیی‌الدین، میرمنشی مهاراجه میرزا آندگجیتی راج‌منه سلطان بهادر، راجه‌ی ایالت ویجی‌نجر از ایالات دکن هندوستان، بر اساس چند کتاب لغت دیگر گردآوری کرده‌است. این کتاب به اشاره ابن راجه و به نام او آندراج نوشته شده است. کار تألیف کتاب در ۱۲۵۴ خورشیدی (برابر با ۱۲۹۱ قمری و ۱۸۷۵ میلادی) به پایان رسید و یک سال بعد، در سه جلد بزرگ به قطع رحلی به هزینه مهاراجه آندراج در چاپخانه‌ی نولکشور لکهنو به چاپ رسید. این فرهنگ در سال ۱۳۳۵ خورشیدی در هفت جلد به کوشش محمد دبیرسیاقی در تهران منتشر شد و در ۱۳۶۳ تجدید چاپ شد.

سیوطی در المزهَر بنقل از مجمل این فارس آرد: تاریخ کلمه مُعَرَّب است. جوالیقی در المعرب گوید: گویند «تاریخ» که مردم بدان وقایع را نگارند عربی محض نیست بلکه مسلمانان آن را از اهل کتاب گرفته اند.

تاریخ مسلمانان از سال هجرت شروع شد و در زمان خلافت عمر رضی الله عنه ثابت گردید. از آن پس تاکنون صورت تاریخی به خود گرفته است. بعضی گفته اند کلمه منو، عربی است و از لغت «ارخ» بفتح همزه و کسر آن به معنی بچه گاو وحشی اشتقاق یافته است، اگر مؤنث باشد بنابراین وجه مناسبت تاریخ با این معنی آنست که مانند بچه حادثه ای پدید می آید. و باهلی برای مردی که در بصره بود چنین انشاد کرده: این لی فی الخمیس خمسين عیناً کلها حول مسجد الأشیاخ مسجد لاتزال تهوی الدائم أرخ قناعتها متراخی.

اصطلاح فلسفه تاریخ

در قرن هیجدهم میلادی، توسط ولتر وضع شد منظور وی از این اصطلاح، چیزی بیش از تاریخ انتقادی و علمی نبود یعنی رجم از تفکر تاریخی که در آن، مَورَخ به جای تکرار داستانهایی که در کتب کهن می یابد، خود به بازسازی آنچه واقع شده می پردازد. این نام توسط هگل و نویسندگانی دیگر در پایان قرن هیجدهم به کار رفت ولی آنها معنای کاملاً متفاوتی از این اصطلاح را باب کردند و آن را به معنای تاریخ کلی یا جهانی به کار بردند.

سومین کاربرد این اصطلاح را در نوشته‌های برخی از پوزیتیویست‌های قرن نوزدهم می‌یابیم. از نظر آنها وظیفه فلسفه تاریخ، کشف قوانین عامی بود که بر روند رویدادهایی که مَورَخ به شرح و نقل آنها می‌پردازد، حاکم است. وظایفی که ولتر و هگل بر عهده فلسفه تاریخ می‌نهادند، به وسیله تاریخ نیز قابل انجام بود ولی پوزیتیویست‌ها تلاش کردند تا از این طریق، تاریخ را نه فلسفه بلکه علمی تجربی

قلمداد کنند. در هر یک از این موارد کاربرد فلسفه تاریخ مفهوم خاصی از فلسفه مدّ نظر بود. متفکران اروپایی که از طبیعت ناامید شده بودند به پژوهش در باره تاریخ روی آوردند. زیرا تاریخ را هرچند آکنده از وقایع فهم ناپذیر و رازهای ناگشودنی می نمود بیشتر از طبیعت، به خواست و آرزوی انسان وابسته می دیدند. حتی با پذیرفتن سیر تاریخ بشر در جهت خردمندی بیشتر او درباره پابندگی این پیشرفت تردید وجود دارد. پیشنهاد می شود در همین رابطه به کتاب فلسفه تاریخ استاد ویل دورانت، دکتر علی شریعتی و بخش ضمائم در آخر این کتاب رجوع شود.

تاریخ یزدگردی. (خسرو گز) (ترکیب وصفی، مرکب):

مؤلف کشف اصطلاحات انجمن در ذیل کلمه تاریخ آرد: و از آنجمله تاریخ فرس است و به تاریخ یزدگردی و یا تاریخ ندیم هم نامیده می شود، مردم ایران مانند رومیان کسری سال شمسی را یک ربع می گرفتند و آغاز وضع آن در دوران جمشید بود و سپس در زمان هر پادشاه یزدگرد تاریخ تجدید می شده است و روزهای ماه های آن سی روز است و نام ماه ها شصت و هفت از : فروردین ماه، اردیبهشت ماه، خردادماه، تیرماه، مردادماه، شهریورماه، مهرماه، آبان ماه، آذرماه، دیماه، بهمن ماه، اسفندارمذماه (۱۱).

تعریف ماه:

ماه، سیاره مطیع زمین که بر دور آن می چرخد و در مدت شب آن را روشن می کند و به تازی قمر و نیز اصغر و به فارسی ماچ و ماص و مج و مهیر نیز گویند. (ناظم الاطباء). ماه مانگ. در اوستا و پارسی باستان، مانگه. سانسکریت، (ماس، ماه، قمر). کردی، مه قمر، شهرعربی است (حاشیه برهان چ معین). خانه او

سرطان است و شرف او در ثور است. (مفاتیح العلوم ، یادداشت به خط مرحوم دهخدا). نیر اصغر. قمر و به عقیده قدما جای او در فلک اول است و یکی از کواکب یا سیارات سبعة است (یادداشت به خط مرحوم دهخدا). جیلّم ابوالوضی ، حاسن (۱۱).

ماه به لاتین لونا «جسمی است آسمانی که به دور زمین می گردد و از خورشید نور می گیرد و رتو خود را به زمین منعکس می سازد. ماه در گردش خود به دور زمین مداری بیضی شکل را بمدت ۲۹ شبانه روز و ۱۲ ساعت و ۴۴ دقیقه طی می کند که آن مدت را یک ماه قمری گویند و دوازده ماه قمری را یک سال قمری نامند که از ۳۴۵ روز تشکیل می یابد. از طرف دیگر مدت زمان حرکت انتقالی ماه (بدور محور مایل به ۸۳ درجه و ۱۰ دقیقه) درست برابر مدت زمان حرکت وضعی آن است از این روی همیشه یک سطح یکمکره ماه به طرف زمین است. حجم آن ۵۰ بار کمتر از زمین است و بطور متوسط در فاصله ۳۵۳۶۸۰ کیلومتری آن است و شعاعش ۱۷۳۶ کیلومتر است. نیروی جاذبه ماه تقریباً یک ششم نیروی جاذبه زمین است معذک همین نیروی جاذبه بر روی زمین مؤثر است و از آن جمله جزر و مد دریاها و اقیانوسها است که بر اثر تأثیر جاذب نیروی جاذبه ماه و خورشید به وجود می آید. چگالی ماه چهار پنجم چگالی زمین است. مدار حرکت انتقالی ماه خطی است مارپیچ که دور حرکت انتقالی زمین پیچیده باشد و فاصله دو هلال متوالی ماه را یک ماه قمری نام گذاشته اند (۱۱).

مُحاق:

موقعی است که ماه بین زمین و آفتاب واقع گردد و در این حالت ماه دیده نمی شود زیرا طرف روشن آن به طرف خورشید است و جانب تاریک آن به سوی زمین (۱۱).